

MARIA TERESA FERRER I MALLOL*

LA CORT DE LA REINA ELIONOR DE XIPRE A CATALUNYA

ABSTRACT

The paper studies the exile's court -into her own natal country- of Queen Eleanor of Cyprus, a daughter of Infant Peter, uncle of king Peter the Ceremonious. In 1353, Eleanor married Peter of Lusignan, who, afterwards, was king of Cyprus, and forced away from the island in 1380. On the basis of archival records, the study explains which were Eleanor's properties in Catalonia, the attorneys sent to Cyprus in order to regain her dowry or to collect her incomes, which were their attorneys in Catalonia and the officers and servants of her court, not only Catalans but natives of Cyprus.

UNA REINA CATALANA A XIPRE I EL SEU RETORN¹

Elionor de Prades, filla de l'infant Pere, comte de Ribagorça i Prades, néta del rei Jaume II i cosina germana del rei Pere el Cerimoniós, s'havia casat l'any 1353 amb el príncep hereu de Xipre, Pere de Lusignan, comte de Trípoli². Aviat ocupà el tron de l'illa, bé que no pas molt de temps perquè el seu marit, Pere I, fou assassinat l'any 1369, mort que ella venjà ordenant l'assassinat del seu cunyat, el príncep d'Antioquia, que n'era el culpable³. Durant la minoria del seu fill Pere II es pro-

*CSIC. Institució Milà i Fontanals

1. Dedico aquest treball a la memòria de Josefa Arnall, una persona intel·ligent, amable i bona.

2. Aquest treball forma part del projecte d'investigació "La Corona de Aragó potencia mediterrània: expansió territorial y econòmica en la Baja Edad Media", concedit per la CICYT (BHA2001-0192). Es beneficia també de l'ajuda atorgada al grup de recerca consolidat *La Corona catalano-aragonesa, l'Islam i el món mediterrani*", pel Departament d'Universitats, Recerca i Societat de la informació, de la Generalitat de Catalunya, per al període 2001-2004.

3. Sobre el regnat d'Elionor de Xipre i del seu marit Pere I cf. L. de MAS LATRIE, *Histoire de l'île de Chypre sous le règne des princes de la maison de Lusignan*, París, 1852-1861, 3 vol. G. HILL, *A History of Cyprus*, Cambridge, 1948. Cf. també L. NICOLAU D'OLWER, *L'expansió de Catalunya en la*

duïren disturbis greus a l'illa per les lluites entre el partit de la reina i el dels nobles. La reina demanà l'ajut de Gènova, entre 1373 i 1374, però la república ligur aprofità l'avinentesa per ocupar Famagusta, d'on ja no es retirà⁴. Tots els esforços de la reina i del seu fill, quan arribà a la majoria d'edat, s'adreçaren a la recuperació de Famagusta, per a la qual cosa comptaren, el 1378, amb ajut català i venecià, bé que l'intent no reeixí. Com solia passar després d'un desastre, hom buscà algun responsable per fer-li pagar la humiliació soferta i la reina mare Elionor, que es trobava desprotegida a causa de les desavinences amb el seu fill i amb la seva nora, fou triada per assumir aquest paper. La reina, doncs, fou processada i expulsada de l'illa; es refugià a Rodes i allà, per ordre de la família reial catalana, fou recollida per una nau comercial catalana que la tornà a Catalunya⁵.

Després de la seva arribada a Barcelona, el 28 d'agost de 1381, la reina s'instal·là a Valls, vila que li havia estat concedida amb caràcter vitalici pel rei Pere el Cerimoniós, per tal que pogués mantenir-se amb la dignitat que corresponia a una reina. Passats uns anys, un incident esdevingut l'any 1394, la irrupció violenta de veïns de Valls en el seu castell-palau, on mataren el seu escrivà de ració i robaren joies i béns, induïren la reina a traslladar el seu domicili a Barcelona, a una casa situada al carrer Mercaders, on residí fins a la seva mort, el 26 de desem-

Mediterrània oriental, Barcelona, Ed. Proa, 1974³, pp. 128-136, obra que, malgrat que és antiga, és un bon resum. Cf. encara J. RICHARD, *La révolution de 1369 dans le royaume de Chypre*, "Bibliothèque de l'École des Chartes", 110 (1952), pp. 108-123. P. W. EDBURY, *The crusading policy of King Peter I of Cyprus, 1359-1369*, a *The eastern Mediterranean lands in the period of the Crusades*, P.M. HOLT ed., Warminster, 1977, ÍDEM, *The murder of King Peter I of Cyprus (1359-1369)*, "Journal of Medieval History", VI (1980), pp. 219-233. A. LUTTRELL, *Notes on Cyprus and Aragon: 1306-1386*, "Epeteris", XVIII (Nicosia, 1991), pp. 129-136.

4. G. MELONI, *Genova e Aragona all'epoca di Pietro il Cerimonioso*, Padova, Cedam, 1971-1982, 3 vol., III, pp. 112-119, 122-125, 130-131. Cf. també P. W. EDBURY, "Cyprus and Genoa: the origins of the war of 1373-1374", *Actes du II Congrès international d'études chypriotes*, Nicosia, 1986, II, pp. 108-126.

5. M.T. FERRER I MALLOL, *La reina Leonor de Chipre y los catalanes de su entorno*, en curs de publicació a l'homenatge a Michel Balard. Seguiré aquest treball en les primeres pàgines del present article. Cf. també sobre l'estada de la reina de Xipre a Catalunya: E. BAGUÉ, *Notes sobre la reina Elionor de Xipre, des del seu retorn a Catalunya fins a la seva mort*, a *Homenatge a Antoni Rubió i Lluch. Miscel·lània d'Estudis Literaris, Històrics i Lingüístics*, III, Barcelona, 1936, pp. 547-554. A. DURAN I SANPERE, *Elionor d'Aragó, reina de Xipre*, a *Barcelona i la seva història, II. La societat i l'organització del treball*, Barcelona, Curial, 1973, pp. 592-595. A. E. SOLÀ, *La fin pieuse d'une reine impie*, a "XIIIe Colloque International des Néo-hellénistes des Universités Francophones". *La langue, la littérature, l'histoire et la civilisation chypriotes* (Université de Nancy II, 13-15 mai 1993), Besançon, 1995, pp. 222-232, que no he pogut consultar. E. AYENSA I PRAT, *Nuevos testimonios sobre la vida de Eleonor de Aragón, reina de Chipre (circa 1333-1416)*, "Erytheia. Revista de Estudios Bizantinos y Neogriegos", 20 (Madrid, 1999), pp. 153-171.

bre de 1416⁶. La casa pertanyia a Joan Desvall, fill del difunt Pere Desvall i era situada prop del monestir dels Predicadors; la reina en pagava un lloguer de 60 lliures anuals⁷.

Les qüestions que preocupaven la reina en el seu exili eren, d'una banda, el benestar de la seva filla, que s'havia quedat a Xipre, i especialment el seu matrimoni, i d'altra banda, les seves rendes a Xipre, que no li arribaven. La reina havia aportat un dot de 42.000 besants en el moment del seu matrimoni, dot que el seu fill havia assignat sobre quatre feus o casals, dels quals havia de rebre les rendes; l'any 1392 Joan I féu segellar amb el segell reial la còpia d'aquest document, que per ara no ha estat trobat, segurament en un dels intents per a obtenir el pagament de les rendes, que rarament s'aconsegü⁸. La reina hagué de dependre, doncs, de les rendes que li atorgaren generosament els seus parents, els monarques de la Confederació catalano-aragonesa, bé que no arribaven a cobrir totes les despeses de la seva petita cort.

ELS BÉNS DE LA REINA ELIONOR A LA CORONA CATALANO-ARAGONESA

Des que s'instal·là a terres catalanes, el rei Pere el Cerimoniós es preocupà d'assegurar a la reina Elionor algunes rendes i possessions que li permetessin viure d'acord al seu estament i dignitat. El rei Pere s'hi sentia obligat per l'afecte que professava al seu oncle, l'infant Pere, pare de la reina, i pel compromís de tutelar els seus fills, que havia assumit quan l'infant Pere entrà a l'orde franciscà⁹. El rei concedí a Elionor una pensió vitalícia de 2.000 florins d'or d'Aragó anuals sobre les rendes reials de la batllia de Xàtiva, amb la reserva que la perdria si tornava a Xipre o sortia dels seus regnes o si, finalment, rebia les rendes de Xipre. També li donà, amb caràcter vitalici, la vila de Valls -on la reina residí els primers anys del seu exili, amb el mer i mixt imperi i la jurisdicció sobre els donzells, és a dir, els membres de la baixa noblesa¹⁰.

A Valls, Elionor ensopegà amb algunes dificultats perquè el batlle del paborde de la seu tarragonina ocupava rendes i drets que pertanyien a la reina i fins i tot s'o-

6. Cf. sobre la vida de la reina a Valls: E. AYENSA, *Nuevos testimonios sobre la vida de Eleonor de Aragón*, pp. 156-159 i doc. 6.

7. AHPB, 58-35, f. 98 r. (1405, desembre, 24).

8. ACA, C, reg. 1904, f. 65 v., publ. per L. de MAS LATRIE, *Histoire de l'île de Chypre*, p. 778.

9. E. BAGUÉ, *Notes sobre la reina Elionor de Xipre*, p. 548, n. 3.

10. ACA, C, reg. 939, ff. 19 r.-21 v. i 23 v.-26 r., reg. 1278, f. 8 r.; 976, f. 189 r., publ. per L. de MAS LATRIE, *Histoire de l'île de Chypre*, III, pp. 761-763 i 767-769, 772-773. La donació de la renda sobre Xàtiva fou confirmada per l'infant primogènit Joan: reg. 1768, f. 74 r.-76 v. (1382, maig, 17). De la jurisdicció de la reina sobre els donzells de Valls, el rei n'excloué Bernat de Tamarit i a Ramon Sasallada i famílies: reg. 850, ff. 10 v.-11 r. (1386, octubre, 16).

brí una enquesta judicial; també hi hagué un litigi territorial amb la veïna localitat de Vallmoll, que pertanyia al comte de Cardona¹¹.

També sorgiren nombroses dificultats en la percepció de les rendes de Xàtiva perquè altres assignacions deixaven sense liquiditat els encarregats de pagar-li, o bé el batlle de Xàtiva demorava el pagament durant molts dies, cosa que comportava nombroses despeses al procurador de la reina i per tant a la reina mateixa¹². Aquesta dificultat, que ja havia aparegut el 1386, es repetí novament l'any 1400 i el rei Martí hagué d'intervenir-hi per exigir que paguessin a la reina de Xipre en els terminis que pertocaven, sota pena de 500 florins, ja que allargar el pagament era un frau¹³. Algun rebut fet per la reina a favor de Ramon Oliver, ciutadà de Xàtiva, que era el seu procurador per cobrar aquesta renda, ens mostra que es produïa almenys un retard de tres mesos en els pagaments que s'efectuaven, partits en tres terminis anuals¹⁴. Potser una altra persona no hi hauria donat tanta importància, però la reina de Xipre anava justa de diners i aquests retards li causaven greus perjudicis. Segons el rei reconeixia dos anys més tard, algunes franquícies i immunitats que la corona havia concedit després de l'assignació feta a la reina de Xipre havien fet disminuir les rendes, que ja no bastaven als càrrecs i particularment a la renda de 2.000 fl. de la reina. Com que el rei no volia perjudicar-la, ordenà al batlle i als col·lectors de les rendes de la batllia de Xàtiva que exigissin tots els pagaments perquè es pogués satisfer a la reina, cosa que sembla que cal interpretar com una ordre de no respectar les franquícies concedides¹⁵. Més endavant, l'any 1405, com que les rendes de Xàtiva estaven arrendades, el rei ordenà als seus oficials i porters que obliguessin els arrendadors a pagar els 2.000 florins de la reina de Xipre quan venés cada termini de pagament, si calia per mitjà de penyora, i que els fes pagar, a més, les despeses i salaris que l'execució comportés¹⁶.

El rei Joan I es preocupà, com el seu pare, de l'economia de la seva tia, la reina Elionor de Xipre, i l'any 1387 li concedí 2.000 florins de renda sobre les dècimes i altres ingressos d'esglésies del Camp de Tarragona, dues terceres parts de les quals li havien estat concedides per la Santa Seu. Aquesta concessió quedà compromesa

11. ACA, C, reg. 1284, f. 4 r.-v. (1383, juny, 9), i f. 10 r.-v. (1383, juny, 15), y 10 v.-11 r. i 13 r.; reg. 1281, f. 122 r. (1383, setembre, 26).

12. ACA, C, reg. 1281, f. 155 v. (1383, novembre, 2); reg. 1109, f. 65 r. (1386, juliol, 2).

13. ACA, C, reg. 2253, ff. 17 v.-18 r. (1400, gener, 27). Abans, el 1396, la reina Maria havia hagut de manar al batlle de Xàtiva i als col·lectors de la batllia que paguessin a la reina de Xipre la renda dels 2.000 fl., intervenció deguda, segurament, a un retard: reg. 2328, f. 15 v. (1396, juliol, 4).

14. El mes de juliol li pagà 366 ll. 13 s. i 4 d. b. que li havien d'ésser pagats el mes d'abril: AHPB, 79-1, f. 33 r. (1399, juliol, 15).

15. ACA, C, reg. 2134, ff. 45 v.-46 r. (1402, juny, 20).

16. ACA, C, reg. 2143, ff. 175 v.-176 r. (1405, maig, 21).

per la donació feta pel mateix rei a la reina Violant de totes les dècimes; la reina confirmà, l'any 1389, la donació feta pel rei a Elionor, però l'any 1390 féu publicar una ordinació sobre les dècimes que, de fet, impedia que la reina de Xipre cobrés la seva renda; Elionor protestà i Violant hagué d'atendre la seva reclamació i renovar-li l'assignació¹⁷.

El rei Martí l'Humà procurà, igualment, afavorir la seva tia i li concedí l'ampliació de la pensió vitalícia de mil florins que el seu germà Joan li havia concedit, essent infant, en data no indicada i sobre rendes que també desconeixem. La pensió passà a 2.000 florins i el rei Martí les hi assignà sobre la part que percebia de les dècimes eclesiàstiques de la diòcesi de Tarragona, no únicament sobre les del Camp de Tarragona com havia fet el rei Joan en la concessió de 1387¹⁸. Però també aviat sorgiren problemes i, en previsió a un retard en el pagament de la quantitat concedida a causa d'altres assignacions fetes sobre els mateixos ingressos, el rei manà als col·lectors que prenguessin la resta de la pensió sobre les dècimes de Lleida¹⁹. Els problemes devien persistir l'any 1399 perquè a finals d'octubre el rei hagué de demanar als col·lectors que paguessin els 2.000 florins a la reina de Xipre²⁰. L'any 1400 es tornà a repetir un problema similar al que s'havia produït en temps de Joan I: el rei Martí concedí a la seva esposa, la reina Maria, les dècimes que per concessió apostòlica tenia a la diòcesi de Tarragona, amb la qual cosa la reina Elionor no pogué cobrar els seus 2.000 florins. El rei reconegué deure-li aquesta quantitat i manà que li fossin pagats amb els diners de les demandes que llavors es feien a Catalunya per la seva coronació²¹. Uns mesos més tard, el rei disposà que, com que la part de les dècimes de Tarragona que li pertocava ja estava molt carregada d'assignacions diverses, els 1.000 florins de més que havia concedit a la reina de Xipre es paguessin en part a càrrec de les dècimes de Tarragona, 800 florins, i en part a càrrec de les dècimes de Lleida, 200 florins²². L'any 1403 la reina tornà a quedar-se sense cobrar els 2.000 florins que li pertocaven i el rei, que era qui els havia cobrat, prometé restituir-li'n 1000 sobre el donatiu que li feia la Cort de València i altres 1000 sobre el que li havien de fer els catalans. El tresorer reial Joan Desplà, doctor

17. E. AYENSA I PRAT, *Nuevos testimonios sobre la vida de Eleonor de Aragón*, p. 156 i docs. 4 i 5.

18. ACA, C, reg. 2313, f. 1 v.-2 v. (1397, agost, 14). Publ. per L. de MAS LATRIE, *Histoire de l'île de Chypre*, III, pp. 794-796; f. 2 v. el rei notifica la concessió el 28 de setembre. Segons aquesta concessió, la del rei Joan era d'abans d'ésser rei, del 15 de març de 1384, mentre que la confirmació de la reina Violant, mencionada a la nota precedent, diu que fou feta el 18 de març de 1387.

19. ACA, C, reg. 2313, f. 9 r.-v. (1397, desembre, 10). Cit. per L. de MAS LATRIE, *Histoire de l'île de Chypre*, III, p. 796.

20. ACA, C, reg. 2313, f. 35 r.-v. (1399, octubre, 24). Cit. L. de MAS LATRIE, *Histoire de l'île de Chypre*, III, p. 796.

21. ACA, C, reg. 2256, ff. 87 v.-88 r. (1400, març, 30).

22. ACA, C, reg. 2313, ff. 47 v.-48 r. (1400, octubre, 3). Cf. també f. 70 v.-71 r.

en lleis, o altres persones que s'ocupessin d'aquests donatius, li haurien de pagar. Atès que la Cort de Catalunya trigà a celebrar-se hem de suposar que la reina no cobrà amb gaire celeritat²³. L'any 1408 sorgí una nova dificultat perquè els creditors del contracte de Luchino Scarampi i de Francesc Deudé, que tenien obligades les dècimes entre moltes altres rendes, a causa dels préstecs fets a Joan I, intentaren oposar-se al pagament de la pensió de la reina de Xipre per mitjà de llur representant, Joan de Samora, però el rei Martí manà als col·lectors de Tarragona i de Lleida, que la paguessin²⁴.

No sabem si per pagar endarreriments de les rendes que tenia concedides o per fer-li un donatiu graciós, el rei Martí li havia concedit 600 florins d'or, l'any 1409; els havia cobrat Pere Raedor, escrivà de ració de la reina, i els havia lliurat a un mercader de València, anomenat Pere Roig, que havia de trametre'ls per compte de la reina per via de canvi a Tomàs Taquí, mercader de Perpinyà; però Pere Roig defraudà la reina en el canvi -i també altres persones- segurament en un cas d'impagament de lletres, motiu pel qual el rei ordenà al governador del regne de València que confisqués béns de l'acusat per tal de satisfer el que havia defraudat a la reina i esmenar-li danys i despeses. Aquest manament reial no degué donar resultats perquè pel desembre del mateix any la reina encomanà al seu procurador Antoni Deudé que procurés recuperar aquella quantitat²⁵.

El primer rei de la casa de Trastàmara, Ferran I, també intentà afavorir la reina i, quan li confirmà la donació de 2.000 florins sobre les rendes de Xàtiva, el 18 de gener de 1413, li concedí, tenint en compte el parentiu i la senectut de la reina, que se li pagués la pensió i tot el que li fos degut, no sobre les rendes de Xàtiva, sinó directament sobre la tresoreria reial per estalviar-li el treball i la despesa d'haver de trametre-hi algú per cobrar. El tresorer reial li hauria de pagar directament mentre visqués i, efectivament, es féu així²⁶.

Tant el rei Pere el Cerimoniós com els seus fills intentaren implicar la Santa Seu en l'ajuda a la reina de Xipre. Pere el Cerimoniós demanà ajuda per a la reina tant al papa Urbà VI com a Climent VII, els dos papes enfrontats en el Cisma

23. ACA, C, reg. 2174, f. 183 r. (1403, abril, 10).

24. ACA, C, reg. 2313, f. 69 v. 1408, febrer, 8. Publ. per L. de MAS LATRIE, *Histoire de l'île de Chypre*, III, p. 799.

25. ACA, C, reg. 2160, f. 129 v. (1409, juliol, 9). AHPB, 58-45 (man. de B. Nadal), f. 22 v. (1409, desembre, 27).

26. Joan Desplà, doctor en lleis, tresorer i conseller del rei Ferran, pagà a la reina Elionor una terça de la pensió anual, 7.333 s. 4 d., amb inclusió de la carta del rei Ferran del 18 de gener de 1413, que he comentat: AHPB, 86-5, f. 34 r.-v (1413, gener, 18). Un altre rebut de la reina Elionor a favor de Joan Desplà, per la darrera terça de l'any anterior: AHPB, 58-52, f. 59 r. (1414, febrer, 21). Un altre rebut, ara a favor del nou tresorer, Ferran de la Cavalleria, per una altra terça: *ibidem*, f. 74 r. (1414, maig, 10), i full a la bossa.

d'Occident²⁷. L'any 1383, el rei tornà a fer una demanda concreta a Urbà VI, la concessió d'una renda de 5.000 florins d'or anuals a la reina, que no tenia recursos, i la cessió, a més, de la part de la jurisdicció de Valls que corresponia a l'Església de Tarragona²⁸. Joan I, per la seva banda, demanà al papa d'Avinyó que concedís a la reina les rendes sobre certes esglésies del Camp de Tarragona, ja que es trobava en la pobresa després d'haver estat expulsada del seu regne ignominiosament i sense culpa seva, motiu pel qual ell havia d'ocupar-se de mantenir-la com a parent seu²⁹. L'any 1392 Joan I tornà a insistir en la seva petició al Papa perquè atorgués alguna ajuda a la reina Elionor i li demanà, concretament, la concessió d'algunes rendes de la seva cambra³⁰. La reina Maria de Luna, esposa del rei Martí l'Humà, també féu un prec al seu parent Benet XIII perquè s'interessés per la situació d'Elionor, reina de Xipre, a fi que aquesta princesa pogués viure dignament segons el seu estat³¹.

Hi ha indicis per creure que la seva pròpia família també li féu arribar algun ajut, malgrat que ja havia rebut el seu dot. L'any 1408, per exemple, consta que la reina rebé, a través del seu escrivà de ració, Pere Raedor, 300 florins del seu germà Jaume de Prades, a través del procurador d'aquest darrer, Joan Ferrer de l'Albelló, de Falset³².

D'altra banda, la reina procurà, com moltes vídues o gent de la burgesia catalana, esmerçar diners en la compra de censal mort, quan fou possible, per tal de percebre unes rendes segures i regulars. Hem documentat la compra de mil sous de pensió anual al clavari de la ciutat de Barcelona, Galceran de Gualbes, que en venia, l'any 1402, per a utilitat de la Taula de Canvi de la ciutat. El preu fou de 1000 lliures de moneda barcelonina a raó de 20.000 s. per mil, que Pere de Casasaja, el germà de Francesc, s'havia encarregat d'ingressar per ella a la Taula de Canvis de Barcelona. Com era normal, la reina Elionor prometé cancel·lar el censal quan li'n tornessin el preu³³.

Quan, l'any 1413, la reina estava a punt de rebre diners de Xipre, gràcies a la diligència de Guillem de Casasaja, com veurem després, es decidí que el germà d'a-

27. E. AYENSA, *Nuevos testimonios sobre la vida de Eleonor de Aragón*, pp. 155-156 i docs. 1-3, pp. 159-160, en els quals la reina Sibil·la dona suport a la petició feta pel seu marit al papa, al cardenal d'Aragó (Pedro de Luna) i al mestre de l'orde de l'Hospital, Juan Fernández de Heredia.

28. ACA, C, reg. 1278, f. 8 r.; 976, f. 189 r., publ. per L. de MAS LATRIE, *Histoire de l'île de Chypre*, III, p. 769.

29. ACA, C, reg. 1871, f. 170 r.-v.

30. ACA, C, reg. 1963, f. 34 r.-v. (1392, febrer, 17). El rei encarregà al cardenal de València -germà de la reina- que presentés la carta i pregà al mestre de l'orde de l'Hospital, Juan Fernández de Heredia, que instés el papa en el mateix sentit.

31. ACA, C, reg. 2354, f. 18 r. (1402, octubre, 17). Publ. per L. de MAS LATRIE, *Histoire de l'île de Chypre*, III, p. 797. Segons Mas Latrie el papa interpel·lat seria Bonifaci IX, quan és evident que ha d'ésser Benet XIII, en l'obediència del qual es trobava la Corona catalano-aragonesa.

32. AHPB, 58-41, f. 72 v. (1408, juny, 30).

quest, Bernat, esmerçés en la compra de censals de la ciutat de Barcelona o de la Generalitat una part dels diners que es deia que Guillem ja havia rebut. La quantitat a comprar era una pensió anual de 20.000 sous entre tot que, doncs, degué costar unes 20.000 lliures. La reina buscava així de tenir unes entrades regulars i puntuals.

En data que desconeixem, però anterior a 1416, la reina havia comprat també censal mort de la ciutat de Lleida; en tenia una pensió anual de 2.500 sous. Potser per dificultats econòmiques en els seus darrers mesos de vida, la reina vengué a Angelina, vídua de Pere Boteller, de la seva casa, 500 sous d'aquesta pensió que rebia. Angelina, que declarà que ho comprava amb els seus béns dotals, en pagà 500 lliures a la reina, dipositant aquesta quantitat a la Taula de Canvi de Barcelona³⁴.

Tres anys abans, en un moment, segurament, de dificultats econòmiques, la reina havia venut, ella mateixa, 500 sous de pensió anual de censal pel preu de 350 lliures, al seu coper Pere Arnau Pol, renunciant, com en el cas anterior, al privilegi militar, que suposava alguns beneficis en cas d'incompliment de les obligacions financeres. La garantia d'aquesta venda foren dos xapellets o corones d'or; un tenia encastats dinou balaixos³⁵, entre petits i grossos, vint-i-tres maragdes entre grosses i petites, disset diamants i cinquanta perles; l'altre tenia encastats dotze balaixos de la mateixa mida i quaranta-quatre perles d'igual mida. El lliurament d'aquesta garantia prengué la forma d'una venda fictícia d'aquestes joies pel preu de 350 lliures, el mateix del censal venut. Quan la reina s'hagué recuperat d'aquesta dificultat econòmica, cancel·là el censal retornant-ne el preu, ja que la venda havia estat feta a carta de gràcia, és a dir, amb compromís de retrovenda, i recuperà llavors els xapellets³⁶.

Aquestes són algunes de les nombroses joies que la reina havia pogut endur-se de Xipre. L'any 1415 tornaren a servir per fer una altra venda de censal, però ara no en profit propi sinó per fer un favor a Saurimunda, vídua de Bernat de Canet, cavaller de la vall de Canet, del vescomtat de Cabrera, una amiga que potser li feia companyia en els darrers temps. Aquell any, la reina vengué censal, juntament amb ella, a Eulàlia, vídua de Bernat Pol, ciutadà de Barcelona, que havia estat membre de la seva casa. També en aquest cas, la reina recorregué a persones amigues de la seva casa, ja que Bernat havia estat gendre de Jaume Fiveller, un dels primers procuradors generals de la reina, en un primer matrimoni amb Sança³⁷. Eulàlia comprà amb els seus diners, amb carta de gràcia, 100 sous barcelonesos de censal mort anual pel preu de 70 lliures, quantitat que fou rebuda per Saurimunda, que reco-

33. AHPB, 58-130, f. 76 v.-77 r. (1402, gener, 2 i 3).

34. AHPB, 58-135, f. 33 v. i 34 r. (1416, febrer, 18).

35. El balaix era una pedra de joieria, un mineral d'òxid d'alumini i magnesi, que tenia un color rosat, similar al robí.

36. AHPB, 58-134, f. 76v.-77 r. (1413, juny, 15) i f. 77 r.-v.

negué en un altre document que la reina Elionor s'havia obligat en el censal a precés seus, bé que ella assumia l'obligació de pagar la pensió anual. També en aquest cas, la reina hagué de lliurar com a garantia, simulant una venda, una de les seves joies, un xapellet d'or del qual tenim així la descripció i que no sembla coincidir, pel que fa a les pedres precioses, amb els que hem descrit abans. Tenia vint-i-un castons –les peces en què es dividia el cercle de la corona-, en deu dels quals hi havia deu balaios encastats, mentre que en els altres onze hi havia encastades quaranta-quatre perles grosses, quatre a cada castó i en mig d'aquests onze castons hi havia una maragda. En cada cap del xapellet hi havia un petit castó amb tres perles mitjanes. Sembla que Saurimunda de Canet pogué resoldre les seves dificultats econòmiques al cap d'uns quinze mesos; llavors foren anul·lats el censal i la venda fictícia del xapellet, que la reina pogué recuperar, doncs, uns mesos abans de morir³⁸.

Les dificultats econòmiques de la reina es manifestaren, especialment, en els endarreriments en el pagament al seu personal domèstic. Per exemple, l'any 1401 la reina devia a Guillem Ferrer, de la seva casa, 100 florins d'or; els hi assignà sobre els diners que el seu procurador a Xipre, Eimeric Sallent, pogués cobrar de les seves rendes; Guillem Ferrer donà aquests diners al seu fill, que havia d'anar a l'illa a cobrar-los, convertits en 300 besants³⁹. Un altre exemple és el del porter de reina, Guillem Cana, a qui devia, després de mort, la considerable quantitat de 165 lliures; les pagà, el mes d'abril de 1410, a la seva filla Margarida, que aprofità el seu matrimoni per moure la reina a pagar-li aquest deute que li servia de dot⁴⁰. Un altre exemple encara és el de Jordi Descamps; quan morí, la reina li devia 340 florins d'or del seu salari, que el seu fill Nicolau anà cobrant; les darreres 50 lliures barceloneses d'aquesta quantitat –equivalents a 90'9 florins– les cobrà el 31 de desembre de 1415, amb el pretext que les necessitava per al dot de la seva filla Eulàlia⁴¹.

37. M.T. FERRER, *La reina Leonor de Chipre y los catalanes de su entorno*, en curs de publicació.

38. AHPB, 58-135, ff. 17 v.-18 v. (1415, maig, 11). La nota de cancel·lació diu que tant la venda de censal com la del xapellet foren cancel·lades el 21 d'agost de 1416 perquè el censal fou redimit.

39. AHPB, 79-3, f. 53 v. (1401, novembre, 14) i f. 56 v.

40. AHPB, 58-45, f. 84 v. (1410, abril, 11). Margarida, la filla, es casava amb Ramon Cordellàs, de Porquerisses.

41. Eulàlia es casava amb Montserrat Avallà, sastre de Montblanc: AHPB, 58-54, f. 73 v. i bossa (1415, desembre, 31).

LA GESTIÓ DEL PATRIMONI DE LA REINA

La reina Elionor, a causa de la migradesa del seu patrimoni, no podia sostenir un nombre d'oficials suficient que s'ocupessin dels seus afers, per tant, recorregué al nomenament de procuradors generals o especials que tinguessin cura de demanar les seves rendes, cobrar-les etc. Entre aquestes persones de l'entorn de la reina Elionor tingueren una gran importància els procuradors generals que es traslladaren a Xipre per tal de resoldre-hi els seus afers. L'elecció d'aquestes persones no fou afortunada sempre i, quan ho fou, la reina es resistí a pagar les altes remuneracions i despeses que pertocaven.

A) Els procuradors generals que actuaren a Xipre

Les procuracions de Jaume Fiveller, Lleó Marc i Francesc de Casasaja.- Jaume Fiveller, un ciutadà honrat barceloní, fou un dels primers procuradors generals de la reina. Havia estat en contacte amb la cort xipriota des d'abans de la mort del rei Pere I de Xipre, l'espòs de la reina Elionor, i fou, precisament, la persona enviada pel rei Pere el Cerimoniós per anar a buscar la reina a Rodes, després de la seva expulsió de Xipre i, abans de tornar-la a Catalunya, passar a Xipre per tal de demanar explicacions per l'afront infligit a la reina. Continuà essent procurador de la reina fins a la seva mort, esdevinguda entre 1389 i 1390.

Lleó Marc era un patró de nau i mercader de Barcelona, especialitzat en el comerç i la navegació cap a l'Orient mediterrani; fou també procurador de la reina, però més aviat abans del seu exili. Lleó Marc pertanyia a la família dels poetes i fou oncle d'Ausiàs Marc.

Francesc de Casasaja era, com Lleó Marc, un patró de nau i mercader de Barcelona, que feia habitualment les rutes de l'Orient mediterrani i que, per tant, havia visitat sovint Xipre, on havia prestat serveis a la reina abans del seu exili. Substituí Jaume Fiveller com a procurador general de la reina Elionor després del 1389 i realitzà un viatge a Xipre, almenys aquest any, per tal d'obtenir que li fossin pagades les seves rendes. Malgrat que entre 1392 i 1396 Francesc de Casasaja féu llargues estades a Sicília, perquè hi acompanyà l'infant Martí en la seva expedició i fou tresorer del regne, continuà essent procurador de la reina; almenys entre 1403 i 1404 s'encarregava de pagar els oficials i domèstics d'Elionor⁴². També el seu germà Pere s'encarregà de fer alguns pagaments en nom de la reina, potser quan el

42. AHPB, 58-31, f. 85 r. i 58-109, f. 195 v.-196 r. (1403, novembre, 20); 58-110, f. 152 r.-v. (1404, febrer, 1).

seu germà era absent⁴³. Per a la biografia i serveis d'aquests tres homes remeto a un altre treball meu⁴⁴.

La procuració de Bernat de Sant Sadurní.- Des d'abans de l'any 1396, aquest jurista administrava diners de la reina Elionor. El seu grau com a jurista és un enigma perquè la reina Maria de Luna el qualifica de doctor en lleis, l'any 1396, mentre que un document notarial del 1399 diu que era llicenciat en decrets i batxiller en lleis i, en aquells moments, ciutadà de Rodes. L'any 1396 havia estat citat a la cort reial, a la cancelleria, per respondre de la queixa formulada contra ell per la reina de Xipre, que l'acusava de retenir certa quantitat de diners de les rendes i emoluments que rebia⁴⁵. Malgrat aquest precedent, que no aconsellava atorgar-li massa confiança, fou enviat a Xipre per negociar amb Jaume I de Lusignan la solució dels afers de la reina Elionor⁴⁶. Abans de marxar, prometé pagar a la reina els 10.460 sous barcelonesos que li devia, en tres pagues; però no complí el compromís i possiblement per no complir-lo es féu ciutadà de Rodes; per aquest motiu, els seus fiadors hagueren de respondre per ell; he trobat el pagament fet per un d'ells a la reina, Nicolau Ferrer, mercader de Barcelona, i suposo que els altres dos fiadors, Miquel Marquet i Guillem de Casasaja també hagueren de fer-ho⁴⁷. No tenim notícies del resultat de la seva procuració a Xipre, però podem suposar que no fou bo, vista la seva actuació posterior.

La procuració d'Eimeric Sallent (1400-1401).- A causa de les múltiples ocupacions de Francesc de Casasaja, la reina recorregué també a altres persones, com Eimeric Sallent, que era un jurista barceloní, doctor en decrets i conseller del rei, per tal de vigilar els seus afers a Xipre⁴⁸. Vers la fi de desembre de 1399 la reina li demanà de viatjar a l'illa. El rei Martí aprofità l'ocasió per a confiar a Sallent una carta per al rei de Xipre, en la qual li donava el condol per la mort del seu pare, l'anterior rei de Xipre, mort que li havia notificat per carta i li manifestava el seu desig de mantenir bones relacions d'amistat amb ell. En la carta li recomanava

43. AHPB, 80-1, f. 8 r. (1402, gener, 16).

44. M.T. FERRER, *La reina Leonor de Chipre y los catalanes de su entorno*, en curs de publicació.

45. ACA, C, reg. 2331, ff. 23 v.-24 r. (1396, novembre, 24).

46. L. de MAS LATRIE, *Histoire de l'île de Chypre*, III, p. 793.

47. AHPB, 79-1, f. 26 v. (1399, juliol, 7).

48. El 1395 era encara llicenciat en decrets, però ja era promotor a la cúria reial i li fou encomanada justament l'enquesta de l'assalt del palau de la reina Elionor a Valls: E. AYENSA, *Nuevos testimonios sobre la vida de Eleonor de Aragón*, doc. 6. Possiblement era el mateix Eimeric Sallent que havia estat veguer de Càller el 1383: L. D'ARIENZO, *Carte reali diplomatiche di Pietro IV il Cerimonioso, re d'Aragona, riguardanti l'Italia*, Pàdua, 1970, doc. 800, p. 404. L'any 1384 era a la cort per afers de l'illa i per enrolar gent que hi anés: ACA, C, reg. 1047, f. 141 r.-v i 142 r.-v. El 1386 fou suspès del càrrec de veguer, com ho fou el governador Joan de Montbui, després de l'intent de fuga de Brancaleone Doria: J. MIRET Y SANS, *Temptativa d'evasió den Brancaleó Doria del castell de Càller*, "Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona", IV (1907-1908), p. 134.

Eimeric Sallent i li demanava que afavorís les seves gestions dels negocis de la reina de Xipre i de la seva filla, la comtessa de Trípoli⁴⁹. Però pel juny del 1400, Eimeric Sallent encara no s'havia mogut d'allà on fos, possiblement Sicília, per la qual cosa el rei el comminà a anar immediatament a l'illa amb la galiota de Bernat Amat, que s'hi dirigia, per tal de resoldre els afers que li havien estat encomanats. Amb la mateixa galiota havia d'anar-hi també el donzell de la casa del rei Martí, Baudí Satorre; ell o Eimeric Sallent havien de presentar noves cartes adreçades al rei de Xipre i a la seva esposa⁵⁰.

Pel novembre del mateix any, Eimeric Sallent era a Xipre i havia tingut temps d'enviar cartes i un memorial en el qual informava de les seves gestions per a resoldre els afers de la reina Elionor i de la bona predisposició que havia trobat en el rei Jano. El rei Martí agraià a aquest monarca la seva actitud i li proposà, per tal de mantenir la relació entre ambdues cases, el matrimoni dels germans del rei amb les infantes, filles de la comtessa de Trípoli. Si el rei Jano no volia acceptar aquests matrimonis, li demanava que li enviés les infantes, perquè ell s'ocuparia de casar-les de manera convenient. Eimeric Sallent s'havia d'encarregar d'aquesta negociació i havia de demanar a la infanta i comtessa de Trípoli que no tractés altres matrimonis mentre durés la negociació. El rei manà a Sallent que no es mogués de Xipre fins que aquest afer estigués resolt, com també els afers de la seva tia, la reina de Xipre⁵¹.

La primera proposta no degué ésser acceptada, perquè des de l'abril del 1401 el rei només insistia en la segona, és a dir en un casament de les infantes en els seus estats, per a la qual cosa demanà a la seva cosina, la princesa Margarita, comtessa de Trípoli, que permetés la marxa de les seves filles amb el primer vaixell per tal de col·locar-les en matrimonis que li assegurava que serien molt honorables, bé que no explicitava quins eren els candidats a marit, només deia que el retard podia espatllar els tractes. Cartes semblants foren enviades tant al rei de Xipre com a la seva mare. Eimeric Sallent rebé el manament de negociar la qüestió i, si el rei de Xipre consentia en deixar marxar les infantes, havia de tornar amb elles per acompanyar-les⁵².

No tenim més notícies d'aquest projecte, que sembla que devia fracassar. En canvi, les demandes de pagament de les rendes de la reina Elionor devien haver tingut èxit perquè pel novembre del mateix any 1401 la reina assignà el pagament de la quitació d'alguns dels seus domèstics a Xipre; Eimeric Sallent havia de pagar, per exemple, 300 besants d'argent, equivalents a 100 florins d'or d'Aragó, que la reina

49. ACA, C, reg. 2210, f. 133 r.-v. (1399, desembre, 20). També foren enviades cartes de condol a la reina de Xipre, amb la recomanació d'Eimeric Sallent: ff. 133 v.-134 r., i a la comtessa de Trípoli sobre el mateix, amb notícies de la família i la recomanació d'Eimeric Sallent: f. 134 r.-v.

50. ACA, C, reg. 2172, f. 76 v.-77 v. (1400, juny, 26).

51. ACA, C, reg. 2243, f. 151 v.-152 v. (1400, novembre, 10).

52. ACA, C, reg. 2244, ff. 33 v.-34 r. (1401, abril, 29).

devia a Guillem Ferrer, el qual hagué d'enviar el seu fill a l'illa per a poder cobrar⁵³. Ignorem quan es produí el retorn d'Eimeric de Sallent.

La procuració de Ferrer de Marimon (1407).- Ferrer de Marimon era ciutadà honrat de Barcelona; fou veguer de Barcelona justament en el moment de l'atac al call jueu, l'any 1391, i no pogué contenir la revolta⁵⁴ i, pocs anys després, el 1396, fou nomenat procurador de totes les baronies de la ciutat de Barcelona situades dins de Catalunya per un període de dos anys⁵⁵, però no pogué complir íntegrament el mandat perquè a la fi del 1398 fou escollit conseller tercer de la ciutat; repetí mandat, però com a conseller segon el 1400-1401 i el 1403-1404⁵⁶. Li foren confiades diverses missatgeries; formà part de la comissió de quatre ciutadans que anaren a Avinyó, el 1397, per tal de rebre el rei Martí, que tornava de Sicília després del seu adveniment al tron. A la darrera del mateix any fou el missatger enviat per Barcelona al rei per tal de demanar-li que dispensés la ciutat de participar en la host que havia d'ocupar el vescomtat de Castellbò, ja que s'havia compromès a col·laborar en l'armada contra Barbaria, amb València, i no podia afrontar dos compromisos bèl·lics tan importants al mateix temps; no aconseguí el seu objectiu⁵⁷. Amb Guillem Pujada, fou un dels dos síndics de Barcelona al Parlament de Tortosa de 1400, on es prengueren importants decisions respecte a Sardenya i la defensa marítima⁵⁸. Era, doncs, una persona molt preparada i competent.

Segurament estava emparentat amb Simó de Marimon, senyor del castell de Sant Marçal; des del segon matrimoni d'aquest darrer amb Joia de la Grida, dama

53. AHPB, 79-3, ff. 53 v. i 56 v. (1401, novembre, 14).

54. C. BATLLE GALLART, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, CSIC. Departamento de Estudios Medievales, 1973, I, p. 106. En canvi, a J. SERRA ROSSELLÓ, *Cronología de los "veguers" de Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1961, p. 13, no hi figura aquest veguer.

55. M.T. FERRER I MALLOL, *Projecció exterior*, a *Història de Barcelona*, dirigida per J. SOBREQÜÉS, 3. *La ciutat consolidada (segles XIV i XV)*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana-Ajuntament de Barcelona, 1992, pp. 355-391, concretament p. 368.

56. *Manual de Novells Ardits, vulgarment apellat Dietari del Antich Consell Barceloní, I. 1390-1446*, a cura de F. SCHWARTZ Y LUNA i F. CARRERAS Y CANDI, Ajuntament de Barcelona, 1892, pp. 67, 85 i 128.

57. *Manual de Novells Ardits*, I, pp. 65-67. A. IVARS, *Dos Creuades Valenciano-Mallorquines a les Costes de Berberia, 1397-1399. Estudi documentat*, València, 1921, docs. VIII, p. 11, XII- XIV, pp. 14-18 i XXIV, p. 38-39. AHCB, Marina, caixa dels s. XIV-XV, lligall del s. XIV. El vescomtat de Castellbò pertanyia al comte de Foix, culpable d'haver envaït Catalunya el 1396-1397, quan aspirava al tron.

58. M.T. FERRER I MALLOL, *Barcelona i la política mediterrània catalana: el Parlament de 1400-1401*, "XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona". *La Corona d'Aragona in Italia (secc. XIII-XVIII): I. Il "regnum Sardiniae et Corsicae" nell'espansione mediterranea della Corona d'Aragona*, (Sassari-Alghero, 1990), Vol. secondo. Comunicazioni, I, Sassari, Carlo Delfino ed., 1995, pp. 427-443 i concretament p. 431.

xipriota que havia vingut amb la reina Elionor, Simó havia esdevingut majordom de la reina i per tant la seva família passà a tenir una relació especial amb ella. L'any 1407, la reina volia trametre algú a Xipre que fos virtuós, diligent i savi per tal de procurar els seus afers. El rei Martí recomanà a la reina Bernat de Corbera, donzell, germà del seu uixer d'armes Riambau de Corbera, que li havia fet molts bons serveis. El rei creia que podria acomplir molt bé aquesta missió perquè era molt ben considerat pel rei de Xipre, per alguna raó que desconeixem⁵⁹. Sembla, però, que finalment no marxà a Xipre i fou finalment Ferrer de Marimon qui hi fou enviat. S'endugué una carta del rei Martí expressant el condol per la mort de la infanta de Xipre i comtessa de Trípoli -la filla de la reina Elionor- i recomanant al rei els seus fills. Martí l'Humà rebé després una carta de Ferrer de Marimon dient que el rei de Xipre havia fet assignacions per pagar el deute a la reina Elionor, però Ferrer de Marimon morí a Xipre i tot quedà en suspens⁶⁰. La notícia de la seva mort ja havia arribat a Barcelona el mes de febrer de 1408, perquè el 22 d'aquest mes la reina procedí a revocar qualssevol procuracions fetes a Ferrer de Marimon per a la gestió dels seus afers a Xipre i als procuradors substituïts que aquest hagués nomenat⁶¹. Segons el fill i hereu de Ferrer, Francí de Marimon, la reina havia signat una absolució de comptes al seu pare, el 7 de novembre de 1407, pels diners que havia administrat a Xipre, però a Xipre havien quedat diners, drets, documents etc. de Ferrer, potser relacionats amb la seva remuneració, que Francí procurà recuperar mitjançant la col·laboració del procurador que succeí el seu pare en la tasca, Francesc Alenyà, a qui també ell nomenà procurador. Alenyà li havia d'enviar aquests diners per canvi a risc de Francí de Marimon⁶².

La procuració de Francesc Alenyà (1408).- Era un ciutadà de Barcelona que havia esdevingut cavallerís del rei de Sicília. Després de la mort sobtada de Ferrer de Marimon, la reina decidí enviar a Xipre com a procurador Francesc Alenyà, per tal de concloure les gestions que aquell havia iniciat. Hem trobat el contracte acordat entre la reina i Alenyà pel febrer de 1408. La reina li concedí per salari, despeses, nòlit etc. 5.000 besants d'argent blancs de Xipre per cada any que estigués al seu servei, fins que tornés, que hauria de cobrar de les rendes que la reina tenia a Xipre i altres llocs d'Ultramar. El procurador prometé retre comptes i prestà homenatge en poder d'Antoni Torrelles, veguer de Barcelona. Presentà com a fiadors: Galceran Marquet, Marc Turell, Francesc Burguès, Bernat de Marimon, Lleonard de Sos i Romeu Lull, ciutadans de Barcelona⁶³. El 14 de març de 1408 el rei Martí l'Humà

59. ACA, C, reg. 2250, f. 114 r. (1407, octubre, 14).

60. ACA, C, reg. 2184, f. 36 v.-37 r. (1408, març, 14).

61. AHPB, 58-40, f. 84 r. (1408, febrer, 22).

62. AHPB, 58-46, bossa (1408, març, 16).

63. AHPB, 58-40, f. 84 r.-85 r. (1408, febrer, 22).

envià una carta al rei Jano notificant-li el nomenament del nou procurador, al qual atorgà credencials i el recomanà al monarca xipriota⁶⁴. Pel juliol de 1409 sembla que encara era a Xipre, perquè el rei li recomanà que instés el rei Jano perquè resolgués un greuge fet al mercader barceloní Francesc de la Via, domèstic i familiar seu, però també recomanà la mateixa qüestió a Guillem de Casasaja que l'havia de substituir en la procuració, sens dubte perquè Alenyà no havia aconseguit els objectius proposats⁶⁵.

Les procuracions de Guillem de Casasaja i de l'abat de Sant Benet de Bages (1409-1413).- Guillem de Casasaja era un mercader barceloní, cosí de Francesc, que també havia estat procurador de la reina, com hem vist. Era fill de Pere de Casasaja i de Caterina, del terme del castell de Rocafort, mentre que Francesc era fill de Bernat de Casasaja. Guillem tenia almenys dos germans, Bernat i Pericó, i una germana anomenada Caterina⁶⁶. Tant Guillem com Bernat es dedicaven al comerç amb l'Orient mediterrani, seguint, doncs, les passes de Francesc⁶⁷.

No sembla pas que la idea d'ocupar-se dels afers de la reina de Xipre a l'illa entusiasmés Guillem de Casasaja, però el rei Martí, en una carta del 30 de juny de 1409, li demanà que no refusés el càrrec de procurador de la seva tia, a fi de demanar el seu dot i altres drets que li pertanyien, perquè ell era qui sabia millor quins eren els drets de la reina⁶⁸. Al cap d'un mes havia arribat la resposta positiva de Guillem de Casasaja, que era absent de Barcelona, i la reina Elionor el nomenà procurador per demanar al rei de Xipre totes les quantitats que li devia per raó de l'avinença feta entre ella i el rei Jaume, pare del monarca llavors regnant, pel seu dot o aixovar⁶⁹.

El mateix dia, el rei Martí notificà al rei Jano de Xipre el nomenament de Guillem de Casasaja com a procurador de la reina. A la carta, s'interessà pel seu estat i li comunicà la bona salut pròpia i del primogènit i que aquest havia tingut una gran victòria sobre els sards; eren les notícies bones, abans que arribés la infaus-

64. ACA, C, reg. 2184, ff. 36 v.-37 r. (1408, març, 14).

65. ACA, C, reg. 2187, f. 39 r.-v. (1409, juliol, 29).

66. AHPB, 37-10, f. 7 v.-8 v. (1391, novembre, 16: carta dotal de la germana Caterina) i testament de Francesc de Casasaja: AHPB, 58-174, ff. 69 v.-72 v. (1406, agost, 5)

67. Pel gener de 1399, per exemple, Guillem era a Ultramar, mentre que el seu germà Bernat de Casasaja, procurador seu, s'ocupava d'enviar comandes a Orient des de Barcelona amb la nau de Guillem Passadors: AHPB, 79-2, f. 29 v. (1399, gener, 23).

68. ACA, C, reg. 2161, f. 111 r. (1409, juny, 30), publ. E. BAGUÉ, *Notes sobre la reina Elionor de Xipre*, doc. 1.

69. AHPB, 58-44, f. 29 r. (1409, juliol, 30). A la cèdula del mateix document, que es troba a la bossa, hi ha una nota segons la qual el 23 de juny de 1413 Domingo de Calatayud, porter del rei, manà a Bernat Nadal que li fes una còpia en paper de la dita nota de la reina, malgrat que s'havia expedit ja en pública forma, per al procés entre la mateixa reina i Bernat de Casasaja, del qual fou escrivà Guillem Gebellí, escrivà del rei, procés que efectivament tingué lloc, com veurem.

ta nova de la mort del primogènit. El rei Martí recordà al monarca xipriota que la seva tia, reina de Xipre, no havia cobrat res del que ell li devia pel seu dot; però per tal de no indisposar-lo en contra, afegí que no era per culpa seva sinó del procurador de la reina, al qual s'hauria fet justícia, sens dubte, si hagués recorregut al mateix monarca. Seguidament, li comunicà que la reina enviava com a procurador Guillem de Casasaja, servidor d'ell i de la dita reina, i li demanà que procurés satisfer aquesta justa demanda de manera que, a la tornada de les galeres mercantils, la reina pogués rebre els diners que li pertocaven. L'encarregat de portar aquesta carta fou el mercader Pere Saragossa, que havia d'ampliar l'explicació de paraula, mentre hi arribava Guillem de Casasaja. També portà una altra carta destinada a la reina mare de Xipre, Heloïsa de Brunswick, vídua del rei Jaume I de Lusignan, a la qual el rei pregà d'instar el seu fill perquè tornés el dot i pagués els altres deutes a la reina Elionor⁷⁰.

El mes d'octubre del mateix any Guillem de Casasaja devia haver aconseguit ja algun resultat perquè el seu germà Bernat, que era el seu procurador, passà comptes amb la reina de tots els negocis administrats per tots dos com a procuradors seus a Xipre i pels canvis rebuts de l'illa, despeses fetes etc. Els comptes havien estat examinats més d'una vegada per la mateixa reina i per Pere Boteller, procurador general seu, i per altres persones i totes dues bandes estigueren d'acord que els Casasaja havien de tornar a la reina 300 lliures barceloneses, quantitat de la qual Bernat de Casasaja signà debitori el mateix dia. La reina els condonà un residu i els féu quitançió⁷¹. Semblava, doncs, que de moment hi havia acord entre totes dues bandes bé que, com veurem, no era així o almenys no fou així a partir d'aquest moment.

El 23 de desembre de l'any 1410 la reina Elionor nomenà un nou procurador, fra Joan Pere, abat del monestir de Sant Benet de Bages (1392-1425)⁷², i revocà les procuracions concedides al difunt Ferrer de Marimon i a Francesc Alenyà, però no pas la de Guillem de Casasaja, que, doncs, continuava essent vàlida; les funcions del nou procurador eren més o menys les mateixes que les de Casasaja. Com a remuneració dels seus treballs com a procurador seu i pel viatge que havia de fer a Rodes i Xipre i altres parts ultramarines la reina es comprometé a pagar-li 6.000 besants d'argent blancs de Xipre cada any que estigués al seu servei. El mateix dia havia pactat només 5.000 besants, però després decidí atorgar-li aquest comple-

70. ACA, C, reg. 2161, ff. 111 v. i 112 r (1409, juliol, 30). Publ. E. BAGUÉ, *Notes sobre la reina Elionor de Xipre*, doc. 2 i 3.

71. AHPB, 58-44, f. 87 r.-v. (1409, octubre, 17).

72. Els estudiosos del monestir havien assenyalat que el seu govern havia quedat en suspens l'any 1410 i que el monestir fou administrat per l'abat de St. Pere de la Portella; Villanueva suposà que havia estat sospès a causa de les turbulències del Cisma però J. Pagès no ho creia perquè el nom de l'abat continuà encapçalant els documents i suposava que era absent o malalt: J. PAGÈS I PONS, *Les Preses i el monestir de Sant Benet de Bages*, Olot, 1984, I, pp. 197-205.

ment de 1000 besants més. La reina li concedí, a més, la tercera part de totes les quantitats, rendes, pensions etc. endarrerides que aconseguís cobrar del que li era degut a Xipre i Rodes. El procurador havia de deduir d'aquesta part el seu salari i els ajuts que rebés i hauria de passar comptes amb la reina d'aquesta administració⁷³. El nou nomenament a favor de l'abat de Sant Benet de Bages produí una duplicació de funcions, que acabà perjudicant la mateixa reina, com veurem seguidament. Podem sospitar, amb força fonament, que la funció real de l'abat de Sant Benet de Bages era la de controlar l'altre procurador.

El desacord entre la reina i Guillem de Casasaja no s'evidencià, però, fins al 1413, quan decidiren posar la resolució de llurs diferències en mans de dos àrbitres, que foren Pere Destorrent i Pere Raedor, ciutadans de Barcelona, el primer dels quals devia ésser de la confiança dels Casasaja, mentre que el segon era l'escrivà de ració de la reina i, per tant, devia haver estat designat per ella. Ambdós àrbitres havien de deliberar sobre la pertinença de les demandes que la reina feia a Bernat de Casasaja, com a procurador del seu germà Guillem, que encara era absent, pels 24.000 besants d'argent de Xipre que ella afirmava que Guillem havia rebut del rei de Xipre, i que eren part del que li devia pel seu dot. Ambdues parts s'havien compromès a acceptar la decisió dels àrbitres sota pena de 10.000 s. Del febrer a març, amb una pròrroga fins al mes d'abril, els àrbitres haurien hagut de decidir⁷⁴. No tenim notícia del que decidiren, però el desacord continuà.

La solució no sembla haver arribat fins al mes de setembre en què ambdues parts confirmaren uns capítols sobre els 24.000 besants que la reina afirmava que Guillem de Casasaja li devia perquè els havia rebut del rei de Xipre i n'havia fet quitança al dit rei, mentre que Bernat de Casasaja en nom del seu germà, que continuava a l'illa, deia que no els devia. Bernat de Casasaja havia reconegut que el rei de Xipre havia assignat els 24.000 besants en moneda de *pitxols* a pagar en cert temps en sucre, que assignà sobre certs casals, al for que valdria quan el rebria. Quan arribà el temps de pagament i Guillem de Casasaja ho reclamà, com a procurador de la reina, el rei respongué que no devia res perquè fra Pere, abat de Sant Benet de Bages, procurador de la dita reina, l'havia definit, és a dir, s'havia considerat pagat del deute, mentre que Guillem de Casasaja no havia presentat la quitança de la reina. Totes dues parts havien continuat mantenint les respectives posicions i, per evitar un litigi, confiaren la solució a Dalmau Desbosc, donzell, familiar de la dita reina. El nou àrbitre decidí que, en el terme de deu dies, Bernat de Casasaja, comprés censal mort de la ciutat de Barcelona per valor de 17.000 sous barcelonesos en dos contractes; la reina, per la seva banda, hauria de cancel·lar una empara que havia fet fer pel seu procurador sobre 15.000 sous que pertanyien a Guillem de Casasaja i que es trobaven dipositats en

73. AHPB, 58-46, f. 36 v. i 37 r. (1410, desembre, 23).

74. AHPB, 58-51, f. 12 v. (1413, febrer, 8).

poder de Guillem de Fonollet, mercader, ciutadà de Barcelona. En un segon termini fins al mes de novembre, el mateix Guillem de Casasaja havia de comprar censal de Barcelona o de la Generalitat per valor de 3.000 sous. Tots aquests censals sumarien 20.000 sous, que de moment no es lliuraven a la reina sinó que li quedaven obligats, fins acabar d'aclarir què era el que Guillem de Casasaja havia cobrat realment. Si no es podien comprar censals perquè no n'hi haguessin de disponibles, Bernat de Casasaja havia de dipositar la dita quantitat a la Taula de Canvi de Barcelona, fins que es poguessin comprar o els Casasaja haguessin pagat a la reina 30.517 s. 6 d. o la quantitat que Guillem hagués rebut. Aquesta quantitat havia estat indicada per carta pel mateix Guillem de Casasaja, que havia dit que era la que quedava a pagar dels 24.000 besants, deduïts el seu salari i les despeses fetes per a obtenir la concessió del rei de Xipre. Hom acordà que, quan fos cert que Guillem de Casasaja havia rebut els diners del rei de Xipre, el seu germà Bernat pagaria a la reina els 30.517 s. 6 d., cedint-li els censals comprats, els preus i les pensions que n'hagués rebut, amb garantia de la qual cosa donà fiadors, que foren Francesc Burguès, Joan Desvall, ciutadans de Barcelona, en Nicolau Pujalt, patró de nau i en Guillem Sentpol, mercader, de la mateixa ciutat, i obligà els seus béns; si finalment Guillem de Casasaja rebia menys diners, el seu germà Bernat hauria de pagar la quantitat que fos en el terme de quaranta dies, en aquest cas sense deducció del salari. Només quan hagués rebut els diners o els censals, la reina estava disposada a fer una quitança i a trametre-la amb carta al rei de Xipre. També la reina obligà els seus béns en aquest compromís. Hi havia encara desacord en 10.517 s. 6 d., que restaven dels 30.517 s. 6 d. mencionats abans, després de comprats els 20.000 s. de censal, quantitat que Guillem de Casasaja reclamava com a salari i despeses, mentre que la reina afirmava que no li pertocava una quantitat tan grossa. Sobre aquesta qüestió ambdues parts signaren un nou compromís arbitral en poder dels ciutadans Francesc Burguès i Joan Desvall, sembla que amb la mediació del donzell Dalmau Desbosc, familiar i domèstic de la reina, que era amic de totes dues parts, les quals es comprometeren a respectar la seva decisió⁷⁵.

Els àrbitres parlaren amb totes dues parts sobre aquesta darrera qüestió, però particularment amb la reina; malgrat que li recava perdre una quantitat de diners tan grossa del que s'havia aconseguit recuperar del seu dot a Xipre, també volia comportar-se de manera generosa "iuxta suam reginalem magnificenciam" respecte a Guillem de Casasaja; els àrbitres, finalment, donaren la raó a Guillem de Casasaja i, amb la reverència deguda a la reina, la condemnaren tanmateix a pagar la dita quantitat. La sentència fou comunicada als interessats a casa de la reina⁷⁶.

75. AHPB, 58-52, papers solts, amb un duplicat, a la bossa del man., i man. 58-59, f. 12 v. (1413, setembre, 16).

76. AHPB, 58-52, paper solt a la bossa del man. (1413, setembre, 30).

Guillem de Casasaja fou segurament el darrer procurador de la reina a Xipre; almenys és el darrer del qual tenim notícies. És possible que el rei de Xipre considerés que amb aquests pagaments ja havia retornat el dot o les rendes que pertocaven a la reina.

B) Procuradors generals que actuaren a Catalunya

Francesc de Casasaja, com hem vist abans, administrà béns de la reina a Catalunya, a més d'haver fet gestions a Xipre. Entre altres procuradors que s'ocuparen dels afers econòmics de la reina figura Galceran Dusai, ciutadà de Barcelona, que fou nomenat procurador per la reina Elionor el 3 de febrer de 1405; la seva missió era la de demanar i rebre els censos i rendes que li devien municipis o persones; la reina es comprometé a pagar-li un salari i totes les despeses⁷⁷. L'única actuació que li coneixem, però, és el pagament a Joan Desvall, fill del difunt Pere Desvall, del lloguer anual de la casa de Barcelona on vivia la reina, al carrer de Mercaders⁷⁸. Degué actuar fins que Pere Boteller comença a ocupar-se dels afers de la reina l'any 1407.

Efectivament, Pere Boteller, un mercader de Barcelona, fou procurador general de la reina des del mes de juliol de 1407 fins que morí l'any 1415. Presentà el seu primer compte a la reina l'any 1409 per al període comprès entre el 9 de juliol de 1407 i el mes de desembre de 1408, és a dir, un any, cinc mesos i vint-i-dos dies. Reconegué haver rebut 143.683 s. 1 d. i malla i haver gastat o distribuït 131.311 s. 3 d. i malla, de manera que havia de posar en el seu compte següent 12.371 s. 10 d.; pel que feia als diners que havia administrat, doncs, havia tingut superàvit. La reina donà els comptes per bons i l'absolgué de qualsevol demanda que pogués fer contra ell per aquesta causa⁷⁹. No he trobat cap altra definició de comptes fins al 1414, que comprengué el període des del primer de gener de 1412 fins a la fi de desembre següent, és a dir un any. Reté comptes davant la reina i Pere Raedor, el seu escrivà de ració. Segons els comptes havia de tornar a la reina 6.390 s. i 11 d., que ingressà en el compte següent, el seu sisè compte. La reina donà els comptes per bons i Pere Boteller li restituí els albarans, cauteles i àpoques⁸⁰. Per la definició de comptes corresponent a l'any 1413, feta el 1414, com el compte de 1412, consta que havia de tornar 14.251 s., 9 d. de B, que havia de posar en el seu setè compte; sembla, doncs, com si en aquest any les despeses s'haguessin pagat per una altra via⁸¹.

77. AHPB, 58-33, f. 43 r. (1405, febrer, 3).

78. AHPB, 58-35, f. 98 r. (1405, desembre, 24).

79. AHPB, 58-45, f. 4 r. (1409, novembre, 14).

80. AHPB, 58-52, f. 78 r.-v. (1414, maig, 18).

81. *Ibidem*, ff. 83 v.-84 r. (1414, maig, 25).

El darrer compte del primer de gener de 1414 al 17 d'octubre de 1415, en que morí Pere Boteller, fou retut pel seu fill, Jaume, davant de la reina i de Pere Raedor, escrivà de ració de la seva casa. Hagué de tornar 5.404 s. 9 d. i malla, que lliurà a Joan Ferrer Busquet, el nou procurador general de la reina que succeí el seu pare. Jaume lliurà també dos llibres o quaderns de paper, on hi havia els comptes⁸².

De l'actuació de Joan Ferrer Busquet no en tenim més informació que una menció del 31 de desembre de 1415, en què consta que havia fet un pagament en nom de la reina⁸³.

En els darrers mesos de vida de la reina, Angelina, la vídua de Pere Boteller, s'ocupà d'administrar diners de la reina, potser els diners de les despeses de casa, mentre que Joan Ferrer Busquet s'ocupava d'altres pagaments o potser el substituï. És un símptoma que el cercle de domèstics i col·laboradors de la reina s'anava restringint cada vegada més. Angelina ja havia demostrat la seva perícia administrant una quantitat de diners que la reina li havia lliurat entre 1413 i 1414, en vida encara del seu marit i el 9 de febrer de 1414 havia retut comptes a la reina, que els havia aprovat⁸⁴. Novament reté comptes, l'any 1416, d'unes quantitats no especificades que havia rebut i que havia despès. La reina Elionor aprovà els seus comptes i recongué que no li havia de tornar res⁸⁵.

Com ja he dit abans, l'any 1416 Angelina comprà amb béns seus dotals, 500 sous de Barcelona del censal mort de 2.500 sous que la reina rebia sobre la ciutat de Lleida⁸⁶.

Procuradors especials.- Hi hagué altres persones que tingueren procuracions específiques per afers concrets. Per exemple, el fill de Pere Boteller, Jaume Boteller, que també era mercader de Barcelona i de la casa de la reina, havia de demanar i rebre dels col·lectors i sotscol·lectors de la dècima a les diòcesis de Tarragona i Lleida els 1000 florins d'or (a Tarragona, 800 i a Lleida 200) dels 2.000 florins que la reina rebia cada any sobre les dècimes que percebia el rei per concessió apostòlica⁸⁷.

Cal fer menció també de Ramon Oliver, ciutadà de Xàtiva, que, almenys l'any 1399, s'ocupava de cobrar, en nom de la reina, els 2.000 florins d'or que tenia concedits sobre les rendes de Xàtiva. En l'administració d'aquests diners hi participava també Pere Deudé, ciutadà de València⁸⁸, que degué morir a començaments de l'any 1406, perquè el seu fill i hereu universal, Antoni Deudé, que llavors era mercader de Barcelona i després ho fou de València, pagà a la reina els diners que tenia

82. AHPB, 235-22, Lligall d'escriptures soltes, aproximadament paper 67 (1415, desembre, 17).

83. AHPB, 58-54, f. 73 v. i paper a la bossa.

84. AHPB, 58-52 (man. de B. Nadal), f. 56 v. (1414, febrer, 9).

85. AHPB, 58-135, f. 34 r. (1416, febrer, 18).

86. *Ibidem*, f. 33 v. i 34 r. (1416, febrer, 18).

87. AHPB, 58-44, f. 21 v. (1409, juliol, 15).

88. AHPB, 79-1, f. 33 r. i v. (1399, juliol, 15).

el seu pare procedents de les rendes de Xàtiva de 1405⁸⁹. Antoni Deudé també hagué d'encarregar-se de reclamar els diners d'un canvi de 600 florins impagat per Pere Roig, mercader de València, afer que ja hem comentat al començament⁹⁰.

ELS OFICIALS DE LA CASA DE LA REINA, ELS CÀRRECS PALATINS I ELS DOMÈSTICS

Refer una llista dels oficials i domèstics de la casa de la reina sense tenir registres de cancelleria o de comptes de la reina és una tasca difícil; hem hagut de recórrer a esments trobats en els documents de la cancelleria reial o en els documents notariais, esments que es redueixen a vegades a mencions en l'apartat dels testimonis.

Escrivans de ració.- A part dels procuradors, que tenien una gran importància en l'administració del patrimoni de la reina, comptava també amb els serveis d'un escrivà de ració, que probablement vivia al seu palau. Coneixem només els noms de dos escrivans de ració de la reina, un, Bonanat de les Garres, fou mort pels amotinats de Reus a la fi de l'any 1394⁹¹, l'altre fou Pere Raedor, mercader de Barcelona, que tenim documentat des de 1403. El trobem mencionat en rebuts, el primer dels quals és del seu propi salari⁹², mentre que altres corresponen a quantitats destinades a la reina⁹³; hi ha procuracions a favor seu per a cobrar determinades quantitats en nom de la reina⁹⁴ i també apareix com a testimoni⁹⁵.

Majordoms.- Hem trobat mencions de quatre majordoms de la reina. Cronològicament, el més antic és Berenguer d'Espilles, que ostentava el càrrec el 1396 i que s'ocupà de presentar a la reina Maria de Luna una carta d'Elionor de Xipre en la qual, després de la mort de Joan I, manifestava la seva satisfacció per l'accés al tron de Maria i de Martí l'Humà⁹⁶.

Un altre dels majordoms fou el cavaller Simó d'Eroles, senyor d'Eroles i de Montllobar, al Pallars Jussà⁹⁷; el trobem mencionat l'any 1402, primer com a testi-

89. Els hi féu pagar per mitjà de Pere Mayques, mercader de Barcelona: AHPB, 58-36, f. 37 v. (1406, març, 20).

90. Cf. nota 25.

91. A. AYENSA, *Nuevos testimonios sobre la vida de Eleonor de Aragón*, doc. 6.

92. Rebut a favor de Francesc de Casasaja, procurador general de la reina, per 50 fl. d'or que la reina li devia del seu salari fins a Tots Sants. AHPB, 58-31, f. 85 r. i 58-109, f. 195 v.-196 r. (1403, novembre, 20).

93. AHPB, 58-41, f. 72 v. (1408, juny, 30).

94. AHPB, 58-52, f. 61 r. (1414, març, 2) i 58-53, f. 20 r. (1414, setembre, 10).

95. AHPB, 58-33, f. 43 r. (1405, febrer, 3); 58-36, f. 37 v. (1406, març, 20); 58-40, f. 84 r. (1408, febrer, 22); 58-46, f. 36 v. (1410, desembre, 23); 58-42, f. 59 r. (1414, febrer, 21); 58-52, ff. 78 r.-v. i 83 v.-84 r. (1414, maig, 18 i 25).

96. ACA, C, reg. 2344, f. 7 r. (1396, maig, 27).

97. *Els castells catalans*, VI, Barcelona, Rafael Dalmau ed., 1979, pp. 1367-1368.

moni i després en un contracte pel qual llogà a Barcelona una casa que pertanyia a Feliu Mir⁹⁸.

El tercer dels majordoms dels quals coneixem l'existència és Simó de Marimon, que ho fou, almenys, entre 1406 i 1409⁹⁹. Era fill de Romeu de Marimon, d'una família barcelonina que havia adquirit la castlania i la meitat del castell de Sant Marçal com a pas previ a l'ennobliment, pas que no fou acabat de donar; Simó apareix com a donzell, però no hauria pogut ocupar càrrecs a la ciutat, com féu, si hagués entrat a la cavalleria. Es casà en primeres núpcies amb Guillemoneta, filla de Ferrer de Manresa i de Sança, que ja era morta el 1390, matrimoni que l'emparentà amb el noble Ramon de Perellós, vescomte de Perellós i de Roda, casat amb Constança de Manresa, germana de Guillemoneta, un home que havia estat en contacte amb la cort xipriota¹⁰⁰. Exercí el càrrec de veguer de Cervera entre 1372 i 1379 a plena satisfacció dels interessats i novament entre 1383 i 1388. Entre els anys 1385 i 1388 mantingué diversos plets amb el rei i la ciutat de Barcelona per la jurisdicció dels llocs de Sant Martí de Cerdanyola i de Sant Iscle de les Feixes, que s'arrogava com a senyor del castell de Sant Marçal, mentre que la ciutat de Barcelona els defensava perquè havien estat nomenats carrers seus. Aquest plets no foren pas obstacle perquè fos nomenat conseller tercer de Barcelona el 1388¹⁰¹. Aquell mateix any havia estat nomenat patró de la galera armada de Barcelona en un armament conjunt amb València i Mallorca, després de la mort de Pere de Gualbes, que n'era el patró, en una incursió contra Barbaria¹⁰².

Fou procurador de Barcelona a dues baronies de la ciutat, Elx i Crevillent, i per tant regí ambdues viles entre 1391 i 1398¹⁰³. Però l'exercici d'aquest càrrec tingué un parèntesi perquè a la fi del 1396 fou escollit conseller en cap; abans, el mes de juny del mateix any, la reina Maria li havia confiat una ambaixada molt delicada, juntament amb Gilabert de Canet, prop del comte de Foix, per tal d'aclarir les seves intencions, quan ja es deia que volia envair Catalunya per reivindicar la successió

98. AHPB, 58-130, f. 76 v.-77 r. (1402, gener, 2), i 82-4, f. 95 v.-96 r. (1402, setembre, 18).

99. J. M. MADURELL, *Simón de Marimón y Ricard (1341-1417)*, "Hidalguía", XX, núm. 113 (1972), pp. 555-576, concretament, p. 572. AHPB, 58-44 (man. de B. Nadal), f. 21 v. (1409, juliol, 15).

100. M.T. FERRER I MALLOL, *Noves dades per a la biografia de Ramon de Perellós, autor del "Viatge al Purgatori de Sant Patrici"*, a *Miscel·lània en honor del doctor Casimir Martí*, Barcelona, Fundació S. Vives i Casajuana, 1994, pp. 215-230, concretament, 223-226. M.T. FERRER I MALLOL, *Activitats polítiques i militars de Ramon de Perellós (autor del "Viatge al Purgatori de Sant Patrici", durant el regnat de Joan I)*, a *Medievo Hispano. Estudios in memoriam del Prof. Derek W. Lomax*, Madrid, Sociedad Española de Estudios Medievales, 1995, pp. 159-173, concretament 168-169.

101. J. M. MADURELL, *Simón de Marimón y Ricard*, pp. 555-564.

102. ACA, C, reg. 1869, 92 v.-93 r. (1388, agost, 15). Sobre la mort del patró anterior: A. CAMPANER Y FUERTES, *Cronicon Mayoricense. Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800*, Palma de Mallorca, 1881, p. 76.

103. M.T. FERRER, *Projecció exterior*, p. 368.

de Joan I en nom de la seva esposa la infanta Joana. Devia ésser persona ben preparada i hàbil, si li fou confiada una missió tan important. A més, portà a terme nombroses missatgeries prop del rei, assistí a la seva coronació l'any 1399 i ocupà diversos càrrecs municipals, com els de guarda de la moneda i administrador de l'Hospital de la Santa Creu, fins que entre 1401 i 1402 ocupà novament el càrrec de conseller en cap.

Es casà en segones núpcies, abans de 1397, amb Joia, o Yoya, de la Grida o Crida, una dama xipriota que havia vingut amb la reina Elionor i que anteriorment havia estat casada amb Joan Armengol, senyor del castell de Marçà. Fou aquest matrimoni amb Joia de la Grida que el féu entrar en el cercle de la reina Elionor. Tant Simó com la seva esposa Joia moriren l'any 1417, poc després que morís la reina¹⁰⁴. Simó tenia un fill, que es deia Ferrer, que també apareix esmentat com a majordom de la reina l'any 1414; és el darrer majordom del qual tenim notícia¹⁰⁵.

Copers.- L'únic coper que hem trobat esmentat és Pere Arnau Pol. És possible que fos parent de Bernat Pol, que era gendre de Jaume Fiveller, ja que s'havia casat amb la seva filla Sança¹⁰⁶, això explicaria la seva entrada en el cercle de la reina Elionor. Tenim documentat el seu servei a la reina en els anys 1413-1414. El 1413 comprà a la reina 500 sous de censal, contra garantia de dos xapellots, venda que quedà cancel·lada dos anys després, com hem indicat quan hem comentat el patrimoni de la reina a Catalunya¹⁰⁷. Consta que el 1438 formava part d'un consell dels consellers de la ciutat (del partit de la Biga) i que el 1451 ja era ciutadà honorat¹⁰⁸.

Capellans i confessors de la reina.- Tenim notícia d'un carmelita que feia de capellà de la reina, Joan Cenrós o Curós (el nom no té una lectura clara en els documents), apareix esmentat en documents de l'any 1399¹⁰⁹. El confessor de la reina, almenys entre 1409 i 1416, fou fra Bernat Roig, framenor conventual, mestre en *sacra pagina*, que en alguna ocasió actuà també de procurador de la reina, almenys per comunicar a la ciutat de Lleida i al seu clavari que Elionor havia venut una part del censal que rebia de la ciutat a Angelina, la vídua de Pere Boteller¹¹⁰.

Porters.- Coneixem els noms de dos porters de la reina, que en algun cas actuaren com a procuradors. Arnau de Mataplana acabà el seu servei a la reina el 30 de juny de 1408, moment en el qual li fou donada quitació pels diners que havia rebut com a procurador seu, mentre que reconegué haver rebut de la reina el que li devia

104. J. M. MADURELL, *Simón de Marimón y Ricard*, pp. 568-575.

105. AHPB, 58-53, f. 20 r. (1414, setembre, 10).

106. M.T. FERRER, *La reina Leonor de Chipre y los catalanes de su entorno*, en curs de publicació.

107. AHPB, 58-134, f. 76 v.-77 v. (1413, juny, 15) i 58-53, f. 20 r. (1414, setembre, 10).

108. C. BATLLE, *La crisis social*, pp. 208 i 237.

109. AHPB, 79-1, f. 26 v. 1 33 r. (1399, juliol, 7 i 15).

110. AHPB, 58-44, f. 87 r.-v. (1409, octubre, 17); 58-52, f. 59 r. (1414, febrer, 21) i 58-135, f. 34 r. (1416, febrer, 18).

per salari i vestir. Deixà el seu servei per passar a ésser porter del rei¹¹¹. De Guillem Cana, l'altre porter de la reina, sabem només que el seu servei era anterior al mes d'abril de 1410, ja que en aquesta data era mort. La reina pagà a la seva filla 165 lliures que devia al seu pare pel seu servei, quantitat que la filla utilitzà per al dot. Segurament el matrimoni fou el motiu per forçar la reina a pagar aquest deute¹¹².

Personal de cambra de la reina.- Entre aquest personal figura Sibil·la Soler, cambraera de la reina Elionor. Era filla de Ramon Soler, de Valls, i de Mansella, llavors difunts. Era al servei de la reina el 1413, però atesa la procedència de Valls podem pensar que ella o els seus pares havien entrat al servei de la reina quan hi residia. Aquell any la reina li prometé mil florins d'or com a ajut per al matrimoni; els hi assignà sobre els diners que li devia Guillem de Casasaja, el seu procurador a Xipre, del qual ja hem parlat, i prometé pagar-los quan el matrimoni s'hagués celebrat¹¹³.

Altres membres de la cambra de la reina foren Guillem Ferrer, que ho era des de 1399, almenys, i Bernat Ferrer, documentat el 1409¹¹⁴. Guillem és esmentat normalment com a membre de la casa de la reina, només en una ocasió ho és com a reboster¹¹⁵. La seva filla, Marineta cobrà, l'any 1399, 55 lliures de Barcelona segurament d'un deute envers el seu pare¹¹⁶. L'any 1401 la reina devia a Guillem Ferrer 100 florins d'or, que la reina prometé pagar a Xipre, en forma de 300 besants, per mà d'Eimeric Sallent, que era llavors el seu procurador a l'illa; Guillem Ferrer donà aquesta quantitat al seu fill Simó Ferrer i el féu procurador seu perquè anés a Xipre a cobrar-la. Guillem Ferrer potser era originari de Valls o potser hi havia residit amb la reina, perquè tenia un censal mort sobre la vila de 9 ll. i 5 s. La darrera notícia que tenim de Guillem Ferrer és del 1409¹¹⁷.

Altres membres de la casa de la reina i domèstics.- Entre els membres de la casa de la reina dels quals no coneixem el càrrec exacte figura Joan Desbosc. Era un patró de nau que ja pertanyia a la casa de la reina de Xipre l'any 1378, abans que vingués a Catalunya; participà activament en l'organització de l'auxili militar enviat a Xipre aquest any, juntament amb Jaume Fiveller i després sol, amb Lleó Marc, ja que Fiveller marxà a l'illa; posteriorment, també ell hi viatjà i en portà la relíquia del braç de sant Jordi¹¹⁸. Més tard,

111. AHPB, 58-41, f. 72 r. (1408, juny, 30). Ja havia estat porter de maça del rei, el 1406: D. GIRONA I LLAGOSTERA, *Itinerari del rey en Martí (1396-1410)*, "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans", IV (1911-12), pp. 81-184 i V (1913-14), pp. 515-654, concretament p. 591.

112. AHPB, 58-45, f. 84 v. (1410, abril, 11). Margarida, la filla, es casava amb Ramon Cordellàs, de Porquerisses.

113. AHPB, 58-59, f. 12 v. (1413, setembre, 16).

114. AHPB, 58-45, f. 4 r. (1409, novembre, 14).

115. AHPB, 58-45, f. 4 r. (1409, novembre, 14).

116. AHPB, 79-1, f. 26 v. (1399, juliol, 7), i f. 33 r. (1399, juliol, 15).

117. AHPB, 79-3, f. 53 v. (1401, novembre, 14) i f. 56 v.; 58-45, f. 4 r. (1409, novembre, 14).

118. M.T. FERRER, *La reina Leonor de Chipre y los catalanes de su entorno*, en curs de publicació.

quan la reina s'instal·là a Valls, ell també ho degué fer; hi comprà un censal de 2.000 sous de renda anual que després la vila de Valls, que l'havia venut, es negava a pagar, motiu pel qual Joan Desbosc i els síndics de Valls anaren a judici a la cúria de Tarragona, on es donà la raó a Joan Desbosc, l'any 1388¹¹⁹.

Un altre dels membres de la casa de la reina en els darrers anys de la seva vida fou Nicolau Descamps; era fill de Jordi Descamps, que havia estat sastre de la reina. El tenim documentat entre 1414 i 1416¹²⁰. La reina devia a Jordi Descamps, quan morí, 340 florins d'or, que sembla que Nicolau anà cobrant; les darreres 50 lliures barceloneses d'aquesta quantitat (equivalents a 90'9 florins) les cobrà el 31 de desembre de 1415, amb el pretext que les necessitava per al dot de la seva filla Eulàlia¹²¹.

Altres membres de la casa de la reina de Xipre foren Joan Carbonell, que tenim documentat entre 1408 i 1409¹²²; Antoni de la Torra, documentat l'any 1399 i el 1402¹²³, i Asbert Llorenç, documentat el 1414¹²⁴.

Els xipriotes de la cort de la reina Elionor.- Joia de la Grida o Crida era filla del cavaller xipriota Montoliu de la Crida o Grida; el 1385 apareix mencionada com a membre de la casa de la reina Elionor. Aquest any comprà una pensió de censal anual sobre alguns dels llocs que pertanyien a l'infant Martí, fill secundogènit del rei Pere el Cerimoniós; aquests llocs eren Belchite, Almonacid de la Cuba, Lezera, Huesa i les seves aldees, Quinto, Chielsa, Vilella i Matamala; ignorem la quantitat exacta que hi esmerçà Joia o Yoya de la Grida, ja que només és indicat el preu total que pagà, juntament amb altres sis persones, 10.000 florins d'or¹²⁵. Es casà amb Joan Armengol, senyor del castell de Marçà¹²⁶, però l'any 1397 ja apareix casada amb un segon marit, Simó de Marimon, senyor del castell de Sant Marçal, del qual hem parlat més amunt. Llavors, el seu pare, Montoliu de la Crida, ja era mort i el rei Martí reclamà a favor de Joia, al rei de Xipre, rendes que devien haver pertangut al seu pare: 25 fanegues d'ordi anuals sobre el lloc de *Lescarra*, que era del príncep de Galilea, però que el rei havia heretat; a més havia de rebre 26 metretes de vi i cent besants en moneda. El rei afirmava que aquestes rendes li eren degudes des

119. E. AYENSA, *Nuevos testimonios sobre la vida de Eleonor de Aragón*, doc. 7.

120. AHPB, 58-52, ff. 78 r.-v. i 83 v.-84 r. (1414, maig, 18 i 25). 58-135, f. 18 r.-v. (21 d'agost de 1416).

121. Eulàlia es casava amb Montserrat Avallà, sastre de Montblanc: AHPB, 58-54, f. 73 v. i bossa (1415, desembre, 31).

122. AHPB, 58-40, f. 84 r. (1408, febrer, 22); 58-44, f. 87 r.-v. (1409, octubre, 17); i 58-45. f. 22 v. (1409, desembre, 27).

123. AHPB, 79-1, f. 26 v. (1399, juliol, 7); 82-4, f. 95 v.-96 r.

124. AHPB, 58-52, f. 56 v. (1414, febrer, 9).

125. ACA, C, reg. 2087, f. 31 r.-v. (1385, abril, 11).

126. J. M. MADURELL, *Simón de Marimón y Ricard*, pp. 568-569, 572 i 573.

de feia tretze anys¹²⁷. Joia morí el 1417 com el seu segon marit i poc després que la mateixa reina¹²⁸.

Altres xipriotes que apareixen, de manera molt més constant, al servei de la reina de Xipre foren Joan i el seu fill Teodorí Condo. Joan era el cuiner de la reina, mentre que Teodorí apareix com a comprador. En una ocasió, un document diu que el veritable cognom de Joan no era Condo sinó Cort, traducció catalana del nom grec. Havia vingut amb la seva esposa Erina, que encara vivia l'any 1413, quan es casà llur fill Teodorí, mentre que Joan Condo ja era mort en aquesta data. Adaptant-se als costums del país on residia, Joan Condo esmerçà els seus estalvis en la compra de censal mort emès per la ciutat de Barcelona. L'any 1402 en comprà una pensió de 250 sous anuals, que li costà 250 lliures¹²⁹.

El seu fill Teodorí figura com a membre de la casa de la reina en una menció com a testimoni de l'any 1402, i el 1404 signà un rebut a favor de Francesc de Casasaja, que li havia pagat el seu salari de comprador de la casa de la reina¹³⁰. Teodorí es casà, el 1413, amb Eulàlia, filla del notari de Barcelona Pere Tomàs, que aportà com a dot 55 lliures barceloneses i, a més, una casa amb dos portals, situada a la Ribera de la mar de Barcelona, al carrer d'en Dusai, que pagava un cens de 4 morabatins. Condo concedí a la seva futura esposa un escreix de 27 lliures i 10 sous, és a dir, la meitat del dot rebut, com era habitual a Barcelona, bé que no hi comptà el valor de la casa, que era considerable. Però les despeses notariales, el pagament del lluíisme pel canvi de propietat útil de la casa etc. obligà a la parella a vendre la casa, per pagar els deutes. A la darrerria de desembre de 1414, fou venuda a Nicolau Pujalt, mercader de Barcelona, per 230 lliures de Barcelona¹³¹.

No consta que fos servidor de la reina de Xipre, però segurament ho havia estat, Tomàs Verni, cavaller de Xipre, que altrament seria poc explicable que s'hagués instal·lat a les nostres terres. Sabem que s'havia casat amb Clara, filla del cavaller Ramon Torre, de Mallorca, que l'any 1388 ja era difunt. No sembla que visquessin a Barcelona, perquè fou un procurador qui reconegué haver rebut una pensió de censal mort que Pere de Montornès, donzell, senyor del castell de Montornès, pagava a la seva esposa, segurament per herència de la seva mare¹³².

Aquestes i les publicades en un altre article són les notícies que he pogut reunir, per ara, d'aquesta dissortada reina, que les cròniques xipriotes han fet famosa per les seves revenges cruels contra una amant del seu marit i contra l'assassí del rei

127. ACA, C, reg. 2166, f. 20 v. (1397, juny, 7).

128. J. M. MADURELL, *Simón de Marimón y Ricard*, p. 575.

129. AHPB, 58-130, f. 77 r.-v. (1402, gener, 4).

130. AHPB, 82-4, f. 95 v.-96 r. (1402, setembre, 18); 58-110, f. 152 r.-v. (1404, febrer, 1). Altre esment com a testimoni: 58-33, f. 43 r. (1405, febrer, 3).

131. AHPB, 58-52, bossa (1413, octubre, 30); 58-135, f. 16 r. i 16 v. (1415, abril, 26).

132. La pensió del censal era de 17 ll., 17 s. 1 d. i malla: AHPB, 43-2, f. 14 r. (1388, maig, 4).

de Xipre, el seu espòs. Un inventari de la seva casa, redactat arran de la seva mort, inventari estudiat pel senyor Duran i Sanpere, que no he pogut localitzar, indica el dol que presidí la seva vida a l'exili, que es manifestava en la omnipresència del negre en la ornamentació del seu modest palau i en la seva pròpia roba¹³³. A Barcelona portà una vida retirada, només degué desplaçar-se a Poblet, pel març de 1407, ja que fou convocada pel rei per assistir a les exèquies per la reina Maria, morta el mes de desembre de 1406¹³⁴ i també participà en la festa de col·locació de les primeres pedres del monestir dels celestins que el rei feia construir al costat del palau reial¹³⁵. Entre la visió d'una dona irascible i cruel de les cròniques xipriotes i la de la dona piadosa i caritativa dels cronistes franciscans podem escollir la imatge que ens plagui més perquè els documents que he reunit no serveixen per a dibuixar el seu caràcter, només les circumstàncies de la seva vida a Catalunya.

133. A. DURAN I SANPERE, *Elionor d'Aragó, reina de Xipre*, pp. 593-594.

134. A.L. JAVIERRE MUR, *Maria de Luna, reina de Aragón*, Madrid, CSIC, 1942, doc. CXVIII.

135. Ella col·locà la sisena pedra: D. GIRONA, *Itinerari*, p. 623.